

ERDÉLYI MUZEUM

XXII. kötet.

1905.

8. füzet.

Dr. gróf Kuun Géza emlékezete.*

Az emberi sors legkeservesebb végzete, hogy szeretteinktől előbb-utóbb el kell válnunk — mindörökre. Az élet a temetések sűrű láncolata: utazás a sírdombok körül, míg nem magunk is elmegyünk oda, „a hol nincs tél, nincs kikelet“ . . . és a honnan „nincsen többé visszatérés — soha sem!“

Kétszeresen fájdalmas olyan embert temetni el, a ki egy országnak büszkesége, a ki jelentékeny tényező volt a nemzeti élet háztartásában, a kinek szerepköre betöltetlen, hívatása pótolhatatlan.

Kuun Géza szerint: „a legtöbb embernek, ha majdan eljött az utolsó óra, elég a nyugalmat adó sírgödör, s emlékül a sírkő rövid felírással, mely az elhunyt földi életének időbeni kezdetét s végét megjeleli: *mikortól meddig*“.

Az ő páratlan, nemes szerénysége, magát is „azon sok közé tartozónak“ írta, „kik földi életük végén a sír nyugalmanál s Isten kegyelménél egyebet nem kívánhatnak“. „Sokat akartam — úgymond — és nagy czélok felé törekedtem, de az ellentállás szikláján sokszor tört meg akaratom s a nagy czél mint egy tovább húzódó látkép elérhetetlenül mind messzebb távozott tőlem. Ilyen módon szerényen elfolyt életemnek — úgymond — meg voltak küzdelmei, de a győzelem napja késétt, s az el sem jött soha“.¹

Ez a nemes szerénység (mely Kuun Géza lényének egyik legszebb tulajdonsága volt) nem tévesztheti meg ítéletünket, mert mi tanúi voltunk nem egy „*győzelem napja*“ dicsőségének s tulajdonképen mai ünnepélyünk sem egyéb, mint „a győzelem

* Az Erdélyi Irodalmi Társaság gr. Kuun Géza emlékezetének szentelt szept. 27. ülésén tartott emlékbeszéd.

¹ Gyermekeveim. Erdélyi Múzeum 1904. 485. 1.

napja“, melyen az ő szelleme diadalmenetet tart az enyészet felett.

Gyűjtsuk meg hát az emlékezés fáklyáit és zarándokoljunk el lelkünkben sírjához s tegyük le a frissen domboruló hantokra a kegyeletnek koszorúját, melyet nem hervatag virágokból, hanem az ő nemes életének kedves emlékeiből és szelleme alkotásainak örökbeesű tanúságaiból fűzünk bokrétába.

„Nem lépteinket irányítjuk sírja felé, — hogy az ő szavaival éljek — de szívünket“, mert „a vallásos lélek nem a sírokban keresi halottait; de Isten országának dícsőségében, a szentek és boldogultak seregei között“.

Mi sem a bonczoló tudós görcsövével, hanem a kegyeletos szív szeretetével pillantunk vissza gróf Kuun Géza életére s visszavarázsolni óhajtjuk őt néhány esetvonással, mint író, tudóst, mint irodalmi társulataink vezérét és főkép mint embert.

I.

Gróf Kuun Géza kiváltságos állást töltött be irodalmi életünkben. Igazi köztársasági elnökünk volt. Arra született, arra neveltetett és nevededett.

„Oly családnak volt tagja — írta ő maga — mely szerette s gondosan ápolta a múlt idők emlékeit, feljegyzéseit kegyeletesen megőrizte s azokat újabb feljegyzésekkel gazdagította.“ Ő is „már mint gyermek szerette megvillanó gondolatait, szerető szíve érzéseit papírra tenni s ez a hajlam korán íróvá avatta“. ¹

Atyja, gróf Kuun László szerette a könyveket s egész életén át nagy örömét találta a nyelvek tanulásában. Anyja, gróf Gyulai Constance a nőiség eszménye volt, a nagy költők műveiben gyönyörködött s szerette az útleírásokat. ²

¹ Gyermekeveim. Erdélyi Múzeum 1904. évf. 486. l.

² Álljon itt jellemzésül egy melegézésű költői megnyilatkozása lelki világának, melyet fiához írt:

La vie est si courte! une séparation de quelque jours peut être la dernière. Que le premier de nous qui perdra l'autre lui garde son souvenir bien doux dans le cœur! Comment se fait il qu'au oublie si vite les amis qu'au à perdre? Vous ne commetres pas pour moi cette lâcheté mon digne fils. — Je ne devrais pas être triste, et je me surprend à penser à

A gróf Kuun és Gyulai család hagyománya nemcsak a közelet, a politika és harezok terén, de az irodalom mezején is kegyeletes emlékeket ápolgatott.

Gróf Kuun Kocsárd, az osdolai Kuun család alapítója, Szapolyai János, utolsó nemzeti királyunk hadvezére volt; marosnémeti és nádaskai gróf Gyulai Sámuel a székely határőrség első brigadéros, ivadéka is híres katonák. De az ősök nemcsak karddal, hanem tollal is vitézkedtek. Kuun Géza nagyatyja, gr. Gyulai Ferencz becses emlékiratokat írt, fia (Kuun Géza nagybátyja) Gyulai Lajos a XIX. század tudományos törekvéseinek egyik buzgó előharezosa s maga is író volt. Kuun Géza nagyanyja (gr. Gyulai Ferenczné, Kacsáncsi Zsuzsanna) a nagy nyelvújítónak, Kazinczy Ferencznek ifjúkori szerelme volt. Kassán, gr. Török Lajos (Kazinczy későbbi apósa) házában ismerkedtek meg, s ifjú koruk ábrándja életük végéig szellemi kötéssel fűzte őket egybe. E nagy műveltségű asszony volt és maradt Kazinczy múzsája; neki köszönhetjük Kazinczy „Erdélyi leveleit.“ Főképp az ő látogatása kedvéért utazott Kazinczy Erdélybe s töltött feledhetetlen napokat Algyógyon, Dédácson és M.-Németin, hol a Kazinczy-cultus azóta kegyelettel ápolgatott.

Kazinczy emlékét a dédácsi parkban egy márványoszlop örökíti meg. Már gr. Gyulai Ferenczné elhatározta, hogy emlékjelt állít Kazinczynak, hol ő „újra élte életének letűnt szép örömeit“, hol „együtt sétálgatott a ház asszonyával, s gyermekeivel a gyepszönyegen és a fekete színű vén szilas sűrű homályában.“

Kazinczy is óhajtotta és megjósolta egyik levelében, hogy „leszen egy idő, hogy ez a szép gyep enyémnek fog neveztetni.“¹ Közbejött körülmények késleltették, de 1881-ben gróf Kuun Irma, Fáy Béláné, beváltotta a nagy nyelvújító óhaját s a nagyműveltségű nagyanya fogadalmát s emlékoszlopot állíttatott Kazinczy látogatásának jeléül, rajta Kazinczy mellszobra, alatta lant, pillangó s Kazinczy Dédácsról írt epigrammja.

vous, comme si notre séparation devrait être éternelle. — Quelle singulière chose! je n'ose pas vous écrire — *Adieu*, comme si ce mot devait être l'adieu dernier de la vie.

¹ Erdélyi levelek 269. l.

A másik unoka, gr. Kuun Géza is örökölte nagyanyjától a Kazinezy-cultust s annak külső jellel is áldozott, midőn maros-németi parkjában egy facsoportot „Kazinezy-pihenője“ névvel jelölt meg.

Kazinezy ajánlotta gr. Gyulai Lajos mellé nevelőül Döbrentei Gábort, a ki a gr. Gyulai család támogatásával alapította az „Erdélyi Muzeum“ cz. első erdélyi tudományos folyóiratot 1814-ben.

A Gyulay-család otthonában így a múlt század elején derűs irodalmi légkör lengedezett. Döbrenteire gr. Kuun Géza is kegyelettel emlékezik, mint első mentorára. „Döbrentei érdeklődése irántam — úgymond — már zsenge gyermekéveimben kezdődött s fokozottabb arányban megtartott élete végéig. Béke poraira, áldás emlékének“.¹

Kegyeletét azzal is jelezte, hogy a marosnémeti parkban Döbrentei emlékének egy ligetet szentelt.²

Ebben a légkörben született (1837 deczember 28. Nagy-Szebenben) és nevedezett gr. Kuun Géza.

Gyermekéveit Nagy-Szebenben, Dédácson és Algyógyon, Szászvároson és Kolozsvárt töltötte. Gr. Bethlen Ádámné azt írta róla egy éves korában, hogy „igen kedves, víg gyermek, nem sír, mindig tánczol lábával, kezével . . . igen kedves, szép gyermek, én nem láttam ilyen jó gyermeket, nem kényes, nem mérges“.³

A környezet, a milieu, neveltetésének iránya, s vele született hajlamai egyaránt közrehatottak arra, hogy gr. Kuun Géza íróvá és tudóssá fejlődjék.

De csak a „poeta non fit, sed nascitur“; a tudományt nem csókolják a Muzsák a esecsemő homlokára; azért verejtekezni kell.

Kuun Géza is tanult szorgalmasan, ha tán nem is rendszeresen. Előbb házi nevelők oktatták, majd a forradalom kitö-

¹ Erdélyi Múzeum 1904. 547. l.

² Maros-Németin két képe volt Döbrenteinek. Egyik ott maradt a képtárban, a másik, igen szép fiatalkori képét a Wass grófnők kapták emlékképen, azzal a kikötéssel, hogy haláluk után hagyják az Erdélyi Muzeumnak.

³ Erdélyi Muzeum 1904. évf. 491. l.

résekor Kolozsvárra költözvén, az itteni ref. collegiumban (IV. o.) tanult. A forradalom után családjával Budára költözvén, ott folytatta iskoláit. 1852-ben a pesti főreáliskolába iratkozott be. Ott tanult 1853-ban s 54-ben is.¹

1853-ban jul. 11. Vácziól írja édes anyja: „hogy rosszul találod magad, egyedül, azt képzelem; én nem vagyok oly egyedül, mint te, és mégis nálad nélkül igen kellemetlenül telnek napjaim“.²

1854 oct. 15.-én Pestre kapott levelet anyjától Vácziól, a ki sajnálja, hogy már elment, holott még nem kezdődött meg az iskola.

1855 nyarán Nagy-Körösön tett érettségit. 1855 jun. 29.-én írja neki édes anyja: . . . „holnap lesz egy hete, hogy elváltunk . . . hogy nehezen szokod a nagy távolságot, azt képzelem“.

1855 jul. 5.-én így ír a szerető gondos édes anyja:

. . . „én egészen magamra mindenképpen igyekszem magamnak dolgot adni, hogy ne érezzem annyira jó barátom Gézának távolságát, ki ha nem is töltené az egész estét velem, de mégis több ízben felkeresne magányomba és egy néhány deák fordításoknak elolvasása után újból a levegőtől elzárt szobájába sietne, de a honnan én mindjárt-mindjárt újból magamhoz hínám; — de így magamra lenni 1 óráig éjszaka felette sajnós; de csak legyen egyszer vége annak a terhes érettségi vizsgának, töltünk majd akkor időt a legjobban ugye jó Gézám? Megyünk Váczióra és onnan mindenfelé fogunk menni, Bécsbe — és a sok szomszédokat felkeresünk, a szép Forgách kisasszonyokkal is megösmékedünk és így jól eltelve időnk, megfelejtkezünk mostani nem kellemes napjainkról . . . Te ha mindjárt ismeretlen emberek körében vagy, de azért társaság nélkül nem vagy és Lengyeléknél³ legjobban vagy elhelyezve, mint irod. Radákat⁴ és tanítóját, kit szeretsz, mint mondád nekem, keresd fel gyakran . . . Munkáldkj így kedélylyel, akkor észre sem fogod venni, minő hamar el fognak telni ezen néhány hét és milyen megalégedve térsz vissza körünkbe dicséretes érettségi vizsgádat megadva“.⁵

¹ A felvételi német czédula és nyugta megvan a családi levéltárban.

² A családi levéltárból.

³ Dr. Lengyelnél lakott.

⁴ Br. Radák Ádám.

⁵ A családi levéltárból.

Érettségi vizsgáját letéve, 1855 őszén (oct. 15.) beiratkozott a pesti egyetemre s három évig hallgatta a történelmi, régészeti és nyelvészeti előadásokat. A hallgatott collegiumok ilyenek voltak: egyetemes történelem, német irodalom történelem, Cicero oratioi;¹ a görögök története, magyar irodalom, éremtan (numismatica);² régészet (archeologia);³ Homér magyarázata, Virgil Aeneise fejtegetése, görög és római régiségek, Strabo magyarázata⁴ stb. stb.

Ezekben a collegiumokban már megnyilvánúl Kuun Géza előszeretete a történelem, régészet és nyelvészet iránt, melyek kedvelt főtanulmányai maradtak mindvégig; de melyeket későbbi magántanulmányai alapján messze kibővített.

Kuun Gézának tudományszomja nem elégedett meg az itteni forrásokkal; ismereteit kibővíteni korán vágyott a külföldre s élete végéig szenvedélyes utazó maradt.

1856 nyarán tette első külföldi útját Kiss Ferencz budai tanár kíséretében Bécs, Linz, Innsbruckon át Felső-Olaszországba az olasz tavakhoz, majd Milano, Genua, Velence városába, onnan hajón Triesztbe és haza. Az út egy hónapig tartott. Ekkor szerette meg Európa virágos kertjét, a művészet emlékei által megszentelt bájos Italiát, melynek, mint első külföld-ideáljának rajongó híve maradt mind haláláig.

Itt találta meg az ő finom műízlése legkedvesebb lelki élvezeteit: a classicus világ emlékei mellett a renaissance s az ujkori művészet gazdag műkincseit, a természet ragyogó színpompáját s azt a derült világnézletet, mely az olasz ég alatt a jobbak lelkét besugározza s dalt fakaszt a gondolieri s a lazaroni ajakáról is. A ki egyszer a tengervárost — Velenczét, a felsőolasz tengerszemeket — a Lagokat látta, a ki az örökváros (Róma) ó és új műemlékeiben gyönyörködött, a ki belenézett a Vezuv bömbölő torkába, merengve bolygott Pompéji romjai

¹ 1855 oct. 15. kelettel meg vannak a beiratkozás nyugtái a családi levéltárban.

² Az 1856 ápr. 3. nyugták szerint.

³ 1856—57. téli félév.

⁴ 1857—58. téli félév. A nyáriban Virgil Aeneise, numismatica és Cicero disputatio Tusculanis hallgatásáról vannak tandíjnyugták.

közt s látta Nápoly örök tavaszát: annak szíve visszavágyik — vedere Napoli e poi morire!

Kuun Géza finom lelke nagyon is fogékony volt e nemes műélvezet iránt s neki Itália lett második hazája, hova a Kárpátok fagya elől mindig vágyva vágyódott s mint a vándor madár az ősz beálltával repült, mikor csak tehetett, — hallgatni (Byron mondásaként) „lány Adriának gondolás dalát“.

Tanúlni azonban eljárt Európa más országaiba is.

Már 1857-ben tett útazást Németországban, szüleivel, nővérével, Irmával s unokahugával, Wass Ottilia grófnővel.

Pesten egyetemi tanulmányait elvégezvén, 1858. őszén Göttingába ment az egyetemre Szilády Áronnal.¹ Már ekkor szemefénye volt családjának s rokonai is büszkéek voltak rá, köztük nagybátyja, gr. Gyulai Lajos, kitől később Maros-Németit örökölte. Kitűnik ez édesanyja neki Pestről Göttingába (1858. oct. 20.) írt leveléből, melyben ezeket olvassuk :

... „Lajosnak² tegnap vettem levelét, írja, hogy e hó 13-án volt 100-dik évnapja szülőatyának, Gyulay István halálának,³ és e napot feltartotta ünnepélyesen. A dévai pap könyörgés után egy jó emlékbeszédet tartott a nagy palotába; jelen voltak Kún Kocsárd, Györfly Samu, Barcsay László, Szereday Nátzi, Bornemissza Albert, Wass Ádám, Bethlen Lajos, Jósika Géza elmaradt, mert még mindig beteg. Ezek voltak a hivatalos vendégek, jöttek még Macskási József, dr. Herzberg, Nagy Imre ügyvéd, úgy, hogy éppen 13 vendége volt, mint a nevezetes ünnep hónap száma. — Irja még Lajos,

¹ Édes anyja ezt írja Pestről 1858. oct. 15. „Reményilem megérkeztl Göttinga kis városába és meg is telepedtl jól. Sziládynak hogy tetszik Göttinga? (A családi ltr.-ban.)

— 1858. oct. 16-án írja: „Igen búsúlok, hogy nem kedveled Göttingát és így unalommal fogsz ott múlatni; *talán nem*, ha az egyetemi előadások kielégítőbbek lesznek, el fogják feledtetni veled a város unalmasságát“. (U.-o.)

— 1858. oct. 31-én . . . „apádhoz írt soraid nem oly meglegedetlenek, immár kezdesz megbarátkozni Göttingával, melynek kimondhatatlan örvendek. (U.-ott.)

² Gróf Gyulay Lajos.

³ Gyulay István Gyalakután halt meg a templomba, midőn énekelte a zoltárt. Maros-Németibe van eltemetve (a most befalazott sírboltban) az ev. ref. templom alatt. Ez volt gróf Gyulay Lajos szülőatyja; arcképe is ott van a képtárban és gróf Wasséknál is megvan kolozsvári házukban.

de olvasd figyelemmel jó barátom, mi következik: „*Eddig Géza Göttingába, ki általános tetszésbe részesül, Isten tartsa és hozza vissza tudományrakottan hazájába!* Wass Ádámné elragadtatva beszél róla, úgy mások, többek közt Kún Kocsárd, nagyon megszerették és azt valóban meg is érdemli, a mily „*kedélyes, eszes és jó*,” hozzá azt írva még: Géza nagyon megörvendeztetne, ha Göttingából vagy egyszer írna.

... „Laczi¹ tegnap jött meg K.-Sz.-Miklósról, Szász Károlyt is meglátogatta, ki igen megdicsérte Sziládyt, tanítványa volt, még nagyon ifjú, már mind gyermek oly felette hallgató volt, de nagyon jól tanult”.²

Kuun Géza nem maradt soká Göttingában: a honvágy még az egyetemi félév befejezése előtt haza hozta. Cousinejai, a Wass grófnők még emlékeznek rá, hogy egyszer csak egészen váratlanul betoppant Pestre szülőihez és nem tért többé vissza a göttingai egyetemre.

Atyja nem tett úgy vele, mint gr. Széchenyi István Ödön fiával, a ki midőn Konstantinápolyból utazásából hazatért, azt kérdezte tőle atyja: „Voltál-e török fürdőben?” — „Nem!” — „No hát itt van 600 forint, indulj vissza!”³

Annyi bizonyos, hogy nem a tudomány és tanulás elől menekült haza az, a ki még hajlott férfiú korában is beíratkozott valamelyik német (ha nem csalódom a berlini, vagy tán épen a göttingai?) egyetemre valamely keleti nyelvészeti előadásra, -- hanem csakugyan a honvágy hozta haza. Még így sem jött üres kézzel. — Gr. Gyulay Lajos ezt írta naplójába 1858-ban: „Géza öcsém szép ajándékot hozott Göttingából, egy astronomiai lexicont két kötetben.

Kuun Géza szelleme immár kinőtt az iskolai élet megszbott szűk kereteiből. A 20 éves ifjú megtalálta életcélját s önmaga folytatta tovább tanulmányait abban az irányban, mely hajlamainak leginkább megfelelt s melyen nagy szolgálatokat tett a hazai s általános európai tudomány művelése terén.

Kuun Géza ifjúkorának még egy jellemző epizódját kell

¹ Gróf Kuun László.

² A családi levéltárból.

³ Maga beszélte nekem Konstantinápolyban 1903. őszén gr. Széchenyi basa, altábornagy, tűzoltó főparancsnok.

följegyeznünk, a miről a legilletékesebb forrásból a következő tudósítást nyertem:

„Nem sokan tudják már azt, hogy Kuun Géza hivatalnok is volt az erdélyi főkormányshéknél. A dolog így történt. Alig végezte el iskoláit és kezdte volna meg az előtanulmányokat jövendő tudományos képzettségéhez, melyek által aztán annyira ismertté vált Európa tudós világában: Kuun Géza jegyet váltott egy az erdélyi arisztokrátiához tartozó fiatal leánynyal, ki nélkül — akkor úgy gondolta — nem élhet. A leány atyja azonban határozottan kivánta, az akkori rossz gazdasági viszonyokat tekintetbe véve, hogy jövendőbeli veje, az erdélyi kormányshéknél hivatalt vállaljon. Ki is lett nevezve nem sokára kir. táblai tiszteletbeli számfeletti ülnöknek. De Kuun Géza, ki éppen akkor tanulta Pesten a zsidó nyelvet, egy ottani rabbitól, e mellett menyasszonyát is többször felkereste, nem sokat ült Vásárhelyen. Marosnémeti levéltárában (melyet az Erdélyi Múzeum-egylet könyvtárának hagyományozott) ha jól emlékszem, több levél van, melyben szabadságát meghosszabbítják. Talán ez a hivatalviselés kényszerűsége, vagy a tanulmányok iránt növekedő érdeklődése volt az ok, vagy a fiatal jegyesek jöttek mindketten arra a meggyőződésre, hogy a sors könyvébe nincsenek egymásnak szánva: a vége az lett, hogy a frigyét közös megegyezéssel felbontották, de a két család azontúl is a legjobb barátságban maradt egymással. A fiatal leány nem sokára férjhez ment és most tisztes nagymama; Kuun Géza pedig lemondását benyújtva, egészen a tudományos életnek szentelte magát; kül- és belföldön tanult, kutatta a könyvtárakat, sokat utazott, számos tudományos és társadalmi összeköttetéseket szerzett, számos éveket töltött boldog függetlenségben, melyben röptét oda és akkor tehette, a mikor neki tetszett“.¹

II.

Kuun Géza a mint ifjúból férfivá fejlődött, s az első illúziók szerte foszlottak: teljesen a tudomány műzsájának szolgálatára szentelte életét.

¹ Özvegye saját tudósítása, melyről okiratok is vannak a családi levéltárban. (Ld. alább.)

Előtte lebegtek követendő példa gyanánt szűkebb hazájának, Erdélynek ama nagynevű főurai, a kik a tudomány terén örökemlékűvé tették nevüket. A Bethlenek, Kémények, Telekiek, Apor, Jósikák, Mikó Imre neve az irodalom és tudomány történetében nem kevésbé említetnek tisztelettel és hálával, mint a hősök és államférfiak.

Kuun Gézát békés természetének hajlamai is inkább vonzották a esöndes, zajtalan munkások sorába, mint a politikai közélet zajos és nálunk legtöbbször háládatlan harcmezéjére, hol sebeket bőven lehet kapni, de elismerést szerezni vajmi ritkaság.

A politika mezeje úgy is parlagon hevert: virág és gyümölcs a Kuun Géza ifjúkorában s férfikora elején ott nem termett. A régi politikusok is tollal harcoltak már s gróf Mikó Imre szerint nem volt szebb feladat az 50-es évek folyamán s a 60-as évek elején, mint az irodalom és tudomány terén szolgálni a hazát s készíteni elő szebb jövőt politikai téren is.

Kuun Géza megértette a kor szellemét s egészen a tudomány művelésére adta magát.

Vallásos neveltetése, mely a biblián alapúlt, kelet népei felé vonzotta érdeklődését. Arra irányította fajszeretete s ebből fakadó érdeklődése is nemzetének ősműlője iránt, mely a távol kódében kelet őstörténelmében vész el. Így kezdette a keleti nyelveket, s a keleti népek múltját, culturáját tanulmányozni: így lett *orientalista*.

Ennek köszönhetjük első nyelvészeti műveit, melyek a sémi, arab, assyr, héber, phöníciai nyelvekről szólnak (a 60-as évek folyamán); ezekről tért át később a magyarral rokon nyelvekre s írt nagybecsű tanulmányokat a persa, a magyarral ősrokon volgai-bolgár nyelvekről (a 90-es években).

Általában ő a tudományt nem csupán mint elvont fogalmat tekintette és a maga idealismusában becsülte meg, de szerette az által nemzetének közelebbi érdekeit szolgálni.

A nemzeti érzés és a fajszeretet mindig élénk volt benne.

Egy kedves jelenségét maga beszéli el ennek „Gyermekeiről“ szóló emlékiratában. 1847 nyarán Háromszékre, őseik honába útaztak s ott töltött kedves napokat és heteket Szentkatolnán, Zabolán, Árkoson. Visszatérő útjáról írja, hogy „mikor

a Székelyföld határát elhagytuk s mondták: itt a határ, kértem, hogy a kocsí egy perczre megálljon s a kocsí megállván, kiszállottam s a határföld göröngyét megcsókoltam búcsúképp, tudva azt, hogy nemzetségünk bölcsője egykoron itt volt. A fájérzet erős volt bennem s annak maradt".¹

Ez sugalmazta legszebb munkáit, legmaradandóbb becsű alkotásait.

Közel egy évtizedre terjedő tanulmányt (a 70-es években) szentelt a kun kodexnek (Codex Cumanicus), mely a régi kun nyelvnek XIII. századi nyelvemlékét, a velencei szent Márk templom könyvtárában őrzött ú. n. Petrarca-codexet dolgozta fel és adta ki. A Krimben és Déloroszországban még a XIII. században nagy számmal élő kunok nyelve volt ez, melyet a velencei és más olasz kereskedők megtanultak; melyet aztán Kuun Géza adott ki nagybecsű magyarázatokkal, történelmi jegyzetekkel 1880-ban. E nagyszabású munkáját latinúl írta; így vált ez közkincsévé az egész művelt világ irodalmának. Ez alapította meg Kuun Géza tudományos hírnevét a külföldön is. Egy csomó újabb tanulmány egészítette ezt ki a 80-as évek folyamán, köztük *A kunok nyelvéről és nemzetiségéről* szóló értekezése 1885-ben.²

Kun-tanulmányai képezték az átmenetet a magyar őstörténelem mezejére. A keleti nyelvek ismerete bőséges alkalmat nyújtott neki az eddig kiaknázatlan keleti történelmi források magyar vonatkozásainak felkutatására és feldolgozására. Így keletkeztek munkái a persa, arab és más keleti írók és történelmi kútfők anyagáról az ősmagyarok felől (a 90-es években), melyekkel őstörténelmünket gazdagította.

Ebből a tanulmánykörből nőtt ki az a nagybecsű munkája, mely mondhatni koronája az ő tudományos műveinek s melylyel nagy nemzeti ünnepünkön, a millennium előestéjén ajándékozta meg nemzetét s a külföld tudós világát. *A magyarok kelettel és kelet népeivel való érintkezéseinek legrégibb története*³ ez,

¹ Erdélyi Muzeum 1904. évf. 552. l.

² Értekezések a Nyelvtud. köréből az Akadémiánál.

³ Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis Historia antiquissima. Volumen I. II. Claudiopoli 1892—95.

melyet latinúl írt (két kötetben, Kolozsvárt 1892—95-ben jelent meg), hogy a külföldi történetírók is használhassák. Felöleli ebben mindazt, a mit a régi magyarokról a keleti (sinai, mongol, persa, arab, görög, orosz, török stb.) népek irodalma tartalmaz s ezt összevetvén hazai történetíróink és a nyugati források tudósításaival — egybeállította a magyarok őstörténelmét s vándorlásukat az Altai őshazától Etelközig. Nagy nyeresége volt ez őstörténelmünknek, mert minden eddiginél teljesebben és világosabban tárja elénk a magyarok eredetére, vándorlásaira, ősi intézményeire a keleti forrásokban található anyagot.

E munkáját nagy elismeréssel fogadták itthon és a külföldön, de ő nemes szerénységével csak útegyengetésnek valotta azt a Századokban írt ismertetésemre¹ válaszoló levelében. Az ő nemes szerénységét jellemző sorok így szólanak:

„*Maros-Németi*, 1893. okt. 30-ikán.

Igen tisztelt Tanár úr!

... Munkám I. kötetének bíráló ismertetéseért fogadja legszívesebb köszönetemet. . . . Hogy könyvem ily szép ismertetést érdemel-e? az egy oly kérdés, melyhez sok szó férhetne. Az mindenestre talán munkám némi érdemeül említhető fel, hogy a legnehezebb kérdések előtt sem tér ki, hanem azokat is felveti s megkísérli a megoldást. Ez a kísérlet sokszor túlmerész, de talán mégis azok, kik utánam fognak erről a tárgyról írni, ennek a túlmerészségnek némi hasznát veendik“ stb.

E nagyszabású munkák mellett Kuun Géza pihenést nem ismerő szelleme szebbnél szebb kisebb-nagyobb művet alkotott s más tudományzakok terén is maradandó érdemeket szerzett. Nem feladatunk ez emlékbeszéd keretében azokra kiterjeszkedni. De mégsem mellőzhetjük azokat, melyek által velünk lépett szorosabb irodalmi kapcsolatba az 1890-es évek elején.

Az Erdélyi Muzeum szerkesztését 1893 őszén átvéven, felkértem levélben, hogy ő nyissa meg az új folyamat. Szíves készséggel tett eleget kérésemnek s „*Adalékok Ázsia és Kelet-Európa etnographiájához*“ cz. a. nagybecsű tanulmányt írt a magyarokkal érintkezésben állott ázsiai főbb népek és országok etnikus jellegéről, történetéről és közállapotáról, főkép a baski-

¹ Századok 1893. évf. 786. l.

rok, volgai-bolgárok és a kazarok népéről. Azóta alig telt el egy esztendő, hogy fel ne keresett volna minket is tartalmas dolgozataival, melyeket leginkább az Irodalmi Társaság ülésein olvasott fel, mint annak a Társulat megalakulásától fogva elnöke; vagy az Erdélyi Múzeumegylet tört. szakosztálya ülésein, mint az egylet alapító s tiszteleti tagja. Mi is igyekeztünk hálásak lenni és dédelgettük szeretettel s egy-egy borostyánlevelet mi is fűztünk a gazdag babérkoszorúba, melylyel hazai és külföldi tud. intézetek elhalmozták.

És a mi itthoni mezei virágokból font koszorúnk talán még jobban tetszett neki, mint a távoli kitüntetések. Pedig lev. tagja volt már 1868 óta a M. Tud. Akadémiának, melynek később rendes és tiszteleti tagja lett s a végén másodelnöki tisztségét viselte. Tagja volt számos külföldi tud. akadémiának és egyesületnek. De nem kevésbé esett jól neki, hogy az Erdélyi Irodalmi Társaság elnökének s az Erdélyi Múzeumegylet tiszteleti tagjának választotta s hogy a kolozsvári egyetem milleniumi díszdoktorsággal tüntette ki. Azóta a *dr.* czímet büszkén illesztette a *gr.* elibe.

Legnagyobb kitüntetés azzal érte, hogy Ő Felsége 1898-ban valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki.

Őszi vándorútjának az utóbbi években rendszeren Kolozsvár volt első stációja. Soha sem jött üres kézzel. Leveleiben rendszerint előre megírta, mikor jó, milyen dolgozatot hoz és felolvasást kíván tartani az Irodalmi Társaság s az Erdélyi Múzeumegylet ülésein.

Álljon itt erre nézve mutatványúl a következő levéltöredék:

Maros-Németi, 1899. okt. 17.

„Igen tisztelt Tanár úr!

Ha valaki, úgy én vagyok az, a ki e mondásnak igazságát évek óta folytonosan tapasztalom, hogy *ember tervez, Isten végez*. November hóra Kolozsvárra való menetelünket tervezem, oda nov. 6-dikán érkezünk meg, mert 7-dikén kezdődik egyházkerületi közgyűlésünk, nov. 12-dikén ott lennék az EMKE. igazg. választmányi gyűlésén, *nov. 19-dikén az Erd. Irodalmi Társaság gyűlésén óhajtanék jelen lenni s ott felolvasni az „Erdélyi tudományos igyekezetekről“*, s azon tizennégy nap alatt, ez a legtávolabbi terminus, még az Erd. Múzeum november havi böles.- tört. és nyelv. szakoszt.

ülésén óhajtanám „A magyar keleti utazókról a legrégebb időktől mostanig“ cz. tanulmányom bevezetését s talán első fejezetét a magyar zarándokokról felolvasni, illet. bemutatni s ugyanezen idő alatt egy székely tört. bizottsági gyűlést is óhajtanék megtartani. Ezekre nézve igen kérem, szíveskednék a határnapokat kitűzni“ stb.

Társaságunk ülésein olvasta fel a következő munkáit:

Legelőbb az 1896-iki milleniumi díszgyűlésen tartott szép elnöki megnyitó beszédet.¹

1897 nov. 7. ülésünkön előszóval mondott elnöki megnyitót.

1898 nov. ülésünkön „Visszapillantások az Erdélyi Muzeum megalapítására“ cz. a. gr. Mikó Imre, gr. Kemény József, gr. Gyulai Lajos és társaik érdemeit méltatja igaz kegyelettel.²

1899 nov. 19-én az „Erdélyi tudományos igyekezetek“ cz. a. olvasott fel a XVIII. sz. végétől a XIX. sz. második évtizedéig folyt tud. törekvésekről.³

1900 nov. ülésünkön „Budapestről 1802-ben“ rajzol érdekes és plasticus képet Dübrentei Gábor levelei és tudósításai alapján.

1902 nov. 9.-én a Wesselényi Miklós emlékére tartott ülésen Wesselényi Miklósról tartott szép emlékbeszédet.⁴

Ugyanakkor nov. 16.-án az Erdélyi Muzeum-Egylet tört. szakosztályában „Az 1834-iki erdélyi országgyűlés előestélyén“ cz. a. nagybátyja Gyulai Lajos naplójából olvasta fel az 1834.-iki országgyűlés előkészítéséről szóló részt.⁵

¹ Erdélyi Muzeum 1896. évf. 289. l.

² Erdélyi Muzeum 1898. évf. 545. l.

³ Erdélyi Muzeum 1900. évf. 1., 71. l.

⁴ Erdélyi Muzeum 1902. évf. 469. l.

⁵ Erdélyi Muzeum 1903. évf. 1., 66. l. Az „Erdélyi Muzeum“-nak egyik legbuzgóbb munkatársa volt, úgy, hogy alig van évfolyamunk 1888. óta, melyben dolgozata ne jelent volna meg. Utolsó munkái is itt jöttek, „Gyermekéveim“ 1904-ben és „Gyulai Lajos naplójából“ való közleménye ez (1905.) évfolyamban már halála után. Mindig bizalommal fordúlhattunk hozzá közleményért; még betegeskedése közben sem tagadta meg közreműködését. Egy ilyen irodalmi ügyben szóló levélváltásunkból közlöm a következőket:

„Kolozsvárt, 1902. jan. 11.

Igen tisztelt Nagyméltóságú Gróf úr!

Midőn a szép cikket, correcturát megköszönném s jelentem, hogy br. Bánffy Dezső úr ő exciájának példányküldésről gondoskodtam: mindjárt egy nagy kéréssel is járulok Kegyelmes uram keleti tanulmányokkal fényeskedő magas színe elé.

Bizonyára méltóztatott már tudomást venni arról, hogy az én kedves collegám és kaukázusi csavargó társam, Bálint Gábor „A honfoglalás reví-

Ezekben az elnöki megnyitókbán és felolvasásokban Kuun Géza valóban az írók és tudósok méltó vezérének mutatkozott. Buzdított, irányt jelölt s a régi hagyományok kegyeletét ápolgatta. És mi büszkén vallottuk őt vezérünknek, tisztelettel és szeretettel vettük körül s köztünk időzése valóságos irodalmi nagyhetünk volt, melyet rendesen egy-egy lakomával is megünnepeleltünk.

És neki első sorban szűkebb hazája volt szívéhez nőve, az *erdélyi* írók és tudósok köre volt az ő legközelebbi családi köre; csak azután volt *magyar* és a budapesti tud. akadémia és társulatok tagja, köztük a Néprajzi Társaság elnöke; és ezek után következett, mint a külföld által is tisztelettel és elismeréssel elhalmozott tudós. Az ő nagy szíve melegéből, elméje gazdag tárházából bőven jutott az általános világtudománynak; de lelkesedése lobogó lángját első sorban hazája s nemzete kulturája ápolására áldozta fel. A külföldön is *magyar* volt s fényt és tiszteletet szerzett a magyar névnek. Sok balhiedelmet osztatott el rólunk s megvédelmezte nem egyszer nemzete igazát az európai tudós világ ítélőszéke előtt.

zioja“ stb. czímen sulyos köveket dobált a magyar honfoglalás és eredet ügy sem csendes víztükrébe, melylyel azt még inkább felkavarta s hiszem, hogy egy s más tekintetben tisztázásához hozzájárult.

Ő főképp a keleti források kritikájával foglalkozván, Kegyelmes Uram alig fog elzárkózhatni attól, hogy a dologhoz hozzá szóljon.

Arra kérem azért igen Nmgdat, kegyeskednék a Bálint Gábor könyvét az Erdélyi Múzeum valamelyik közelebbi füzetében ismertetni, vagy megbírálni. A bírálatot ő is köszönettel fogadná, mert bármint ütne is ki az, a jóindulatról meg van győződve.

Ha nincs még meg a könyv, megküldhetném“ stb.

Válasza így hangzott:

Igen tisztelt Tanár úr!

„M.-Németi, 1902. január 16-dikán.

Közgyűlésünkön betegségért nem lehettem jelen s Réthy Lajos tanfelügyelő helyettesített s közgyűlésünk után még rosszabbul lettem, illetőleg az ebéd nálunk, talán egy pohár borral több a rendesnél, az izgatottság, az elérzékenyítő pohárköszöntők talán együttesen ártottak meg nekem. Ilyen állapotban az ember már nem a közelethez való, de a magány életre sem.

Az akadémiai másodelnökségről is minél előbb lemondok, hogy az az ideai közgyűlésen betölthető legyen. Azonban Bálint Gábor régi jó barátom legújabb művének ismertetésére talán még képes leszek és ha arra sem, legalább szeretnék betekinteni a munkába. Ezért igen kérem, nekem Bálint ezen művét megküldetni.

Hogy az orvos mikor ereszt Budapestre, Isten tudja, pedig már nagyon szeretnék ott lenni, lehet, hogy a helyváltoztatásna kívánsága is beteges állapot“ stb.

Külföldi barátaival állandó összeköttetést tartott fenn s nagy népszerűségnek s tiszteletnek örvendett közöttük is. Egyéni szeretetreméltósága s nagy nyelvismerete könnyűvé tette neki ezt az úgyszólván világhódító szereplést.

Erről igen érdekes feljegyzéseket köszönhetek élete hű és vele lélekben is összeforrott társának. Álljon itt jellemzésül, a mint írva kaptam:

„Kuun Géza nem volt rideg szaktudós, ő igen vidám és szeretetre méltó társalgó volt a salonokban is, és különösen Olaszországban vett részt a nagyvilági körök mulatságaiban, és ott sajátította el az olasz nyelvben jártasságát. Florenzben legtöbbet időzött *De Gubernatis* egyetemi tanár házánál; szép villájában (villa Vydia), mint vendég is heteket töltött, és azután együtt mentek ki a grófnak falusi birtokára Caleinajaba, közel Florenzhez. Azon időben nagyon biztatták *De Gubernatis*-ék, hogy vegyen ő is villát Florenzben, de a grófné anyja, Brezi-brazow (orosz) úrnő, ki igen *practicus* öreg dáma volt, lebeszélte, azt mondván, hogy ha magyarországi földbirtokos, ne expatriálja magát. Később aztán együtt is meg voltunk hívva a villa Vydiába, hol igen kedves és érdekes napokat töltöttünk. A grófi pár ha otthon nem volt társaság, mindennap elment valahová estélyezni és ha nekünk nem volt kedvünk velük tartani, egy magasszárú etruszk lámpával szobánkba kísértek és ott minket könyvekkel ellátva, úgy mentek mulatságaikba.

Az *Orsini* grófi családdal is nagyon jó barátságban élt Géza és mindennap volt hozzá valami társaságba, vagy mulatságra hívva, honnan éjjel hazamenve gyakran volt alkalma találkozni az ott szokásos titokteljes álarczos temetési menetekkel, melyek az idegennek meglehetősen rémeseknek tűnnek fel. *Orsini grófnő* jó barátságban élt *Liszt Ferencz*-zel. Azon időben többször volt alkalma Kuun Gézának a nagy művészzel nála találkozni, művészi zongorajátékában gyönyörködni.

Velenceze előkelő társasköreiben is gyakran fordult meg, egész teleket ott töltve és nagyon szívesen beszélt ottani vidám élményeiről. Fényképei közt láthatni egy gyönyörű leány arczképét, kit akkor „Stella di Veneziá“-nak neveztek; most már ő sem „stella“ (csillag) többet, bár még most is szép és

kedves úrnő, ki ha nem lett volna olyan szép, talán boldogabb lett volna.

Velenczében volt alkalma Gézának megismerkedni Dora d' Istria (Kolzoff-Masalski hercegnő, sz. Gyka Helena) ismeretes írónővel és Göthe unokáival, báró Göthe Farkas és Kurt urakkal, kiknek igen érdekes két német nyelven írt tárczacikket szentelt a „Frankfurter Allgemeine Zeitung“-ban.¹

Sok évvel ezen idők után együtt útazva Olaszország valamely vidékén, vagy városában, gyakran emlegette egy vagy más ismerősét, és emlékszem, hogy Ravennában a piacon sétálva, megmutatta nekem egy fiatalkori barátja, gróf *Pasolini* régiesen kinéző palotáját, és annyira felébredtek szívében a régi emlékek, hogy kedvet kapott őt felkeresni. Engem hazakisérve, visszatért ismét. Ravenna oly csendes város, helyenként fű zölddel az utcán, oly csend és nyugalom volt akkor is, midőn szobámban vártam Géza visszatértét. Annál meglepőbb volt az élénk, vidám hangok csengése s ablakomból kitekintve, láttam Gézát még az utca végén, a mint egy magas természetű, elegáns úrral nem karonfogva, de egymást átölelve közeledtek és a kapu előtt meleg kézszorításokkal váltak el. Géza aztán elmondta, hogy alig ment be az udvarra, midőn egy fiatal inas jött elébe, kinek névjegyét átadva, kérte bejelentését gróf Pasolininél, és a mint az ifjú távozott, jött helyette két nagy kutya, melyek menten a vállaira tették lábaikat, meg sem mozdúlhatott, míg fel nem lett szabadítva és fel nem vezették a grófhhoz, kinek kalandját elmondva, az nem győzte kérni a bocsánatot kutyái nevetlensége miatt. Délután felkeresett minket és akkor is százszor kért bocsánatot és midőn tovább útaztunk, a vasútnál illatos székfücsokkal kedveskedett, esakhogy ne haragundjunk kutyái rossz vendéglátása miatt.

Velenczébe visszatérve, mindennap Flórián kávéháza azon salonjába ültünk, hol az idegent nem jó szemmel nézik, mert kedvenc és megszokott gyűlhelye ez a régi Velence mondhatni őspatriciusainak. Hanyag öltözetű, szép arcú öreg urak

¹ Magyarra fordította Sólyom-Fekete Margit, kiadta a Nemzeti Hírlap 1905. jul. 17—18. számában.

ezek, sokat sohajtanak, sokat hallgatnak, egymást velencei jargonban köszöntik és isszák a törökösen készített feketekávéval a bagno teletöltve, hogy a findzsa alja is megteljék; ezt aztán a findzsatáliból szüresölik, régi módi szerint. Nekünk szabad volt oda bemenni: régi barát fogadott, gróf Ferro Manole, a ki szintén nyugszik már az anyaföldben s nem sohajt többé sok egyéb mellett a Campanile összeomlásán. Az ő családjá bírta ősidők óta azon szép erkélyes palotát, az úgynevezett *Desdemona-házat* a Canal grandén; azt mondta, hogy ott soha sem volt Desdemona; az atyja adta el a házat. Még sok illusionkat rontotta le az öreg gróf.

Alig van Olaszországba városka, melyet Géza fel ne keregett volna; egy régi lámpa, egy fresco, elég volt arra, hogy fáradságot ne kíméljen annak megtekintésére.

Kedvesen beszélt el, midőn egy régi apátságba voltak többen meghíva, hova más út nem vezetett, mint gyalog ösvény. Kiszállva a vasúti kocsiból, már ott volt egy esomó rongyos gyermek és minden podgyászt felkapva, neki iramodtak a hegynek. Géza kicsi táskájába nagy értékű állampapírok voltak és aggódott azok eltűnésén; de a zárdafőnök, abbate Giuliano, ki vendégei elébe jött, megnyugtatta, hogy ezek még a lopás szót sem ismerik; és csakugyan senkinek semmije sem veszett el. Abbate Giuliano vendégeit mindennap valamivel megajándékozta; első nap valamely költő (talán Boccacio) sírjáról kaptak emlékebe borostyánágot, másnap más emléket, mindig nagyobb-nagyobb ajándékot adott a szép fehérhajú abbate.

Európa más országait is beútaza Géza egyedül vagy kedves rokonokkal (Wass grófnőkkal), később velem, de mindig Olaszország volt legkedvesebb úti célja.

Görögországból, hol 1881-ben útazott, szép leveleket írt hozzám.¹

Még 1903 tavaszán oly jól volt, hogy Nápolyból kirándulást tettünk a pár óra távolságba lévő Paestumba, hogy az ottani híres görög templomok romjait lássuk. Megérkezve, és az osteriában reggelinket hamar elköltve, Géza oly ifjú hévvel

¹ Ld. alább a Különfélék között.

és örömmel sietett a romokhoz, hogy Vay grófnéval nem birtunk vele lépést tartani. Boldog, ragyogó szemekkel gyönyörködött azokban, midőn oda érkeztünk. — Óh boldog idők!

Ezek a boldog idők — melyekre a bánatos özvegy felsőhajtása vonatkozik — akkor kezdődtek, mikor a már tudományos érdemekben gazdag férfiú a házasság nyugodtabb révpártján kötött ki, melyben majd 20 évet töltött boldog egyetértésben nejével, Kemény Vilma bárónővel, báró Kemény Domokos és Zeyk Borbára leányával.

Kuun Géza házassága régi ideális szerelem „győzelmi ünnepe“ volt. A mit a sors késleltetett (mindketten öreg édesatyjuk ápolásában töltvén el első ifjúságukat), a végzet beteljesítette. Levelei tanúskodnak róla, hogy szellemileg már rég összeforrtak házasságuk előtt. Arról szól egy bájos kis költeménye is régi ideáljához:

Midőn a hold ezüst sugára
Égből szállott alá a földi tájra,
Érzéd, hogy eszményed közelg feléd
S hallani vélted léptei neszét;
Talán a holdsugár hírt hoz felőle,
Talán egy édes vallomást hoz tőle,
A csillagokban nevét írva látod,
Való-e mindez, vagy csupán csak álmod?

Oh ez valóság, boldog előérzet!
Nem álom ez, nem dőre képzet,
Ez megnyíló virág s az illatár,
A mit a bimbó még magába zár.

A szellemi kapcsolatot a házasság 1885-ben fűzte szorosabbra. És Kuun Géza nejében nemcsak élettársat, hanem műzsáját is feltalálta. „Nem volt egy dolgozata — írja kesergő özvegye — melyet neki fel nem olvasott volna, még az arab és latin íratait is felolvasta és ilyenkor kételkedő mosolylyal nézett rá és kérdezte: ezt is? Minden munkájának tervét előre elmondta és innen tudjuk, hogy ezen a nyáron tervbe vette „Gyermekkorom“ című bájos visszaemlékezéseit tovább folytatni — köz-

kívánatra¹ — mondá. És egy nagyobb arab szövegű munkát kezdett meg, még Pesten a folyó év febr. havában dolgozott, a jegyzeteket téve szép arab írással az Akadémiától kikért könyvekből. Aztán folytatni akarta a Gyulay Lajos naplója 1834. évi kiadásra előkészítését, minthogy ezen naplókban nem minden közérdekű.

De ember tervez, Isten végez.

Mennyire nem gondoltuk — sóhajt fel a párjavesztett hű feleség — hogy oly közel áll hozzánk a szomorú halál. Mennyi útazási tervet csináltunk erre, de különösen a jövő évre!

Nem gondolták, de azért Kuun Géza az ő böles életfilozofijával el volt készülve s rég óta foglalkozott a halál gondolatával. Feljegyzéseiben ilyeneket olvashatunk:

1899. febr. 6-án indultunk el hazulról bizonytalan időre, ha csakugyan elindultunk, mert csak a múlt lehet bizonyos és valóságos.

1900. febr. 10.-én indultunk el hazulról bizonytalan helyre és időre. Sokan mennek el, a kik nem jönnek vissza.

Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit Deus.

1901. febr. 9-dikén indultunk el hazulról Budapestre, s hogy onnan hova, azt tudnunk nem lehet, mert nem egészen tőlünk függ. *Abituros non semper reduces fore certum est.*

1902. jan. 25-dikén indulunk Budapestre, tehát ma a gyorsvonattal. „Addig jár a korszó a kútra, míg eltörik“.

1903. jan. 11.-én ma indulunk Budapestre. Kétféleképpen lehet visszajönni, ú. m. élve a házba, halva a temetőbe.

1903. karácsony este, Vilma naplójába. Egy derült téli napon, mint a mai, néha a hűvös szellő felkapja a már régen aláhullott

¹ Ezt a „közkívánatot“ az E. M. E. történettud. szakosztálya ülésén fejeztük ki, midőn „Gyermekeveim“ cz. bájos emlékiratát ott bemutattam, (1904. október 9-éről szóló) levelével együtt, melyben ama (sajnos beteljesült!) sejtelmének adott kifejezést, hogy „*talán ez a dolgozatom opus ultimum!*“

Erre a levélre már megelőzőleg, 1904. okt. 11.-én azt válaszoltam, hogy „nagyon köszönöm a jelzett cikket „*Gyermekeveim*“-ről, melyet „abinvisis“ nagy örömmel s azon reménynyel fogadunk, hogy nem az „opus ultimum“ lesz, hanem „longus post me sequitur ordo“ — így a „férfi évek“ s az egész önéletrajz okulásul és mintaképpül a következő generatióknak. Úgy legyen Forró szívvel kívánom“ stb.

sárga falevelet, azt ismét fölrepíti, többszörösen megforgatja s mintegy játszik vele, a hűvös szellő játszótársává szegődik a levélnek, nem tépássza ugyan, nem szakítja, mint egykoron az a szélvihar, mely az ágról leszakította, csak gyöngéden röpíti darab ideig, s aztán hagyja, hogy újból aláhúlljon, csendes nyugalomra.

Ezekben az őszi borongásra emlékeztető sorokban saját sorsát festi költői képpel az író, a ki betegeskedni kezdvén, már érzi az ősz fuvallatát s jól tudja, hogy mi sors vár a sárguló falevéltre.

III.

Gróf Kuun Gézával a 80-as évek elején ismerkedtem meg.¹ Ő évenként rendszeren kétszer tartózkodott Budapesten, külföldi útja előtt és után. Ilyenkor sűrűn megfordult az egyetemi könyvtárban, melynek igazgatója Szilágyi Sándor egyik legjobb barátja volt. Az ő révén jutottam a gróf nagyra becsült ismeretségébe.

Közelebbi ismeretségre alkalmat szolgáltatott a M. Történelmi Társulat 1887 nyarán Hunyadmegyébe rendezett kirándulása, melyen a Társulat vezérkarában én is a marosnémeti kastély vendégszeretetéét élveztem. Ott volt szállva gróf Szécsen Antal, Ő felsége néhai udv. főmarsalja, ez a nagyeszű essayíró, a M. Tört. Társ. m. elnöke, Szilágyi Sándor főtítkár a nagyérdemű történetíró, dr. Zakrzewski Vincze krakkai egyet. tanár, Báthory István története írója, br. Orbán Balázs, ez az idealista politikus, rajongó magyar s lelkes székely főúr, ki mindig magyar ruhában járt s a 48-ból semmiben sem engedett. Ott szövődött vele (Orbán Balázsszal, kivel külön a vadregényes parkban fekvő „Kornis-ház“-ban² laktunk) siring tartó barátságom, melynek főkép

¹ Első levelem 1886. jun. 12-éről van keltezve gr. Kuun Géza hátrahagyott iratai között. Nálam 1887. jul. 3-iki levele az első, melyben M.-Németibe hív szálló vendégül a M. Történelmi Társulat kirándulása alkalmából. Ugyanerről ezt olvasom gr. Szécsen Antal 1887. jul. 7. levelében: „Gr. Kuun Géza, kit személyesen ösmerni nincs szerencsém, egy még május 31-én kelt levelében oly szíves volt dévai gyűlésünk alkalmával nékem Maros-Németi kastélyát megszállásra följánlani, mely előzékeny meghívást köszönettel elfogadtam; miről Kegyedet értesítendőnek véltem“.

² Gr. Kornis gubernátor építtette s gr. Kornis Sámueltól 1847-ben vette és a kerthez kapcsolta gr. Gyulay Lajos.

az 1889-iki párisi kiállítás alkalmából feledhetetlen emlékü órákat köszönhetek, együtt élvezvén vele a francia „gloire“ dicső történelmi emlékeit, a Nap- király (XIV. Lajos) versaillesi műkincseit, Turinban Kossuth Lajos varázslatos bűvkörét stb.¹

Maros-Németi szívűdítő, lélekemelő légköre akkor tárult fel előttünk először. A gróf Gyulaiak által épített kastély² könyv- és levéltárával, s az ősök képeivel, mert Kazinczy szerint „rakva van portrékkal ez a ház is, mint Erdélynek majdnem minden (főúri) házaí“. ³ Körülötte a nagyszabású park, hatalmas sétányaival, százados fáival, melyet már Kazinczy is úgy talált, hogy „el volt töltve az új kertészség játéki- val és a közel Tiriscum (mai nevével Veceli vár) oltár- köveivel, isteneivel és hőseivel s elmállott felírásaival“. ⁴ Azóta a pogány oltárkövek megszorodtak s gróf Kuun Géza emlékeket állított közöttük a magyar irodalom bajnokainak is — és most a római classicus világ istenei és hősei a magyar tudomány úttörő éz modern bajnokainak emlékfái között hirdetik ott e hely szép időket látott történetét. A Maroson túl az aranytermő (nagy- ági) hegyek magas kupolái keretezik be a látókört „s azt, a ki magányt keres itt, — írta Kazinczy — az a vad kopasz hegy a Maroson túl, kedves búslakodásba szenderíti“. ⁵

Ebben a környezetben élt és működött gróf Kuun Géza a nagybátyjától gróf Gyulay Lajostól örökölt kastélyban, melyet ő a muzsák templomává varázsolt. A 48 éves férfiú midőn először

¹ Orbán Balázs kegyeletes emlékének felújításául ide iktatom párisi utazásunk után írt levelének elejét:

„Szejkelfürdő, u. p. Székelyudvarhely, 1889. aug. 4-én.

Elválásunk után én még összebarangoltam: Constánzot, Baselt, beütaztam Tirolt, voltam Trieszt és Meránba Bozenen át, s nem mulasztottam el Kufstein börtönzárkái is megtekinteni, a hol annyi szabadsághősünk raboskodott. Meglátogattam Karinthyának is mind a három városát.

Mindennek következtében csak mai napon vetődtem haza, hol megtaláltam kedves leveledet, a melyből látom, hogy bérczes kis honunkban voltál, de már innen is járó-keelő Orbán lelkeként távoztál“. stb.

² A kastély homlokzatán a következő felirat olvasható: „Épült Gyulai Ferentz alatt MDCXLI-ben. Megújult Gyulay Lajos alatt MDCCCXXXIV-ben“.

³ Erdélyi levelek. Abafi Lajos kiadása 1880. 178. l.

⁴ U. ott 178. l.

⁵ U. o. 178. l.

voltunk ott, épen 2 éves házas volt, s élte boldogságához mi sem hiányzott. Most már megvolt saját muzsája is, régi ideálja, a kit csak 1885 nyarán vezethetett oltárhoz. Esküvőjének tanúi Budapesten két tudós barátja Szilágyi Sándor és Torma Károly voltak s az akkor elmaradt lakodalmi ünnepélyt a főúri ház cselédsége számára akkor — 1887-ben tartottuk meg a park egy vadregényes ligetében, víg zene és táncz mellett, melyben a ház ura s úrnője s vendégei lélekből gyönyörködtek éjfélig, — mi, Orbán Balázsszal, a kora hajnalig.

A Történelmi Társulat Déván tartott díszgyűlése után az egész társaság kijött Maros-Németibe s a lombos fák koronája alatt felterített asztalok mellett folyt a „magnum áldomás“.

Itt ismertük meg közelebről Hunyadvármegyének, ennek a kedves erdélyi Provance-nak társadalmát. Ott volt a galamb-ősz Pogány György főispán, Baresay Kálmán, a szikrázó szellemű alispán, később főispán, gr. Esterházy Kálmán az Erdélyi Muzeum elnöke, a kinek tréfás fogadása volt Kuun Gézával, hogy mindig más-más közlekedési eszközön látogatja meg a szomszédos Branyieskáról, hol leánya br. Jósika Lajosné lakott. Volt már gyalog, lóháton, kocsin, vasúton, esolnokon s átúszva a Maroson, következik — mondta egyszer Kuun Géza — ha élünk, az automobil s aztán — a repülőgép. Ott volt Fáy Béla kamarás és neje gr. Kuun Irma a közeli Dédácsról, kiket aztán otthonukban meglátogatva, gyönyörködtünk a Kazinczy által megénekelte szép park „gyep szőnyegében és sötét agg szilasában.¹ Ott voltak a Hunyadmegyei Történelmi Társulat tudósai és serény munkásai elnökük körül: Sólyom-Fekete Ferencz, Téglás Gábor, Király Pál, Kun Róbert, Majlánd Oszkár, stb. s a Történelmi Társulat kirándulására mindenünnen összegyűlt tagok: a már Istenben boldogult Brassai Sámuel, Szabó Károly, Finály Henrik; a még élők közül Kőváry László, Konez József, Csánky Dezső, id. Szinney József, Széll Farkas, Márki Sándor, Paál István, Borovszky Sámuel stb.

Milyen boldog volt ekkor Kuun Géza, hogy a hazai történetírásnak ennyi jelesét fogadhatta vendégeül s boldogok mi,

¹ Erdélyi levelek 268. l.

hogy gr. Kuun Géza bűvkörében Maros-Németin a történelem emlékeiben s annyi előkelő szellem tűzjátékaiban gyönyörködhettünk. Elmondhattuk volna Kazinczyval, hogy „ittam a Lethe vizét; felejtve vannak szenvedéseim, de úgy, hogy örömeim felejtve nincsenek, sőt ezeket, egy tündéri csodatét által újra felújítva szemlélem“.¹

Maros-Németi után következett Vajda-Hunyad, Hátszeg, Várhely, Petrozsény, hol Orbán Balázs vezetése alatt lóháton mentünk fel tizenketten a legmagasabb csúcsra, a Páring tetejére. Ott mondotta a lengyel Zakrzewski egyikünk lovas produkcióira, hogy „igazi kozák!“ Átmentünk a zsil-völgyi Szurdok-szoroson Oláhországba; majd visszatérve a „Hatzokság“-ra, az öreg gróf Teleki György vendégeiül Naláczról elmentünk Malomvízre s a Retyezát alá a vadregényes Kolezvárába. Szegény lengyel tudós vendégünk a malomvízi kastélyból a hosszú banketről megszökött s midőn egy terebélyes hársfa alatt búslakodva megtaláltam, azzal mentegette magát, hogy még a sok erős bort csak kibírná, de az a sok dikezió, a miből egy szót sem ért, menekülni kényszerítette! Pedig tanult és olvasott magyarul. Kárpótlásul aztán nemzeti dalainkra tanítottuk: a Himnus, Szózat első sorait megtanulta, de a Rákóczi dallal nem tudott boldogulni, mert a mint mondotta: »az a „partjain Tiszánk-Dunánknek!“ das ist verpflucht schwer«.

Ekkor szerettük meg Hunyadmegyét; annak szellemi vezérét Kuun Gézát s a Hunyadmegyei Történelmi Társulat évi közgyűléseire (az ő szíves hívogatására) többen és gyakran eljárógtunk s ezeknek a koronája mindig a maros-németi látogatás volt.

A Hunyadmegyei Tört. Társulat közgyűléseire rendszeren meghívott külön levélben is s a mint általában nagy súlyt fektetett arra, hogy azon távolabbi vendégek is jelen legyenek.

1897. szept. 19-én pl. ezt írja.

„Igen tisztelt Tanár úr!

F. hó 30.-án tartandó közgyűlésünkre várva várjuk s reméljük a Kaukasz vidékére vonatkozó felolvasását meg fogja tartani. Kérem

¹ Erdélyi levelek 125. 1.

a felolvasás címét sürgősen közölni velem s megírni, hogy melyik vonattal fog érkezni“.¹

1898 okt. 23.-án így ír:

„A Hunyadm. tört. és régészeti társulat közgyűlését valószínűleg nov. 15.-ére fogjuk kitűzni... Nagyon örvendenénk s nagyon óhajtánók, hogy igen tisztelt tanár úr megjelenésével a gyűlést szerencséltesse“.

1899 okt. 17. levelében így édesget Dévára és M.-Németibe:

„Még egy kérésem van, ú. m. nov. 5-dikén tartjuk meg Déván a Hunyadm. tört. és régészeti társulat XX. évi közgyűlését, nagyon kérem igen tisztelt tanár urat ezen a gyűlésen minket személyes megjelenésével megtisztelni, ha csak lehetőség van benne, a gyűlés egy vasárnapra esik s délelőtt fog megtartatni, d. u. nálunk ebédelve, hat órakor estve, az estéli vonattal még vissza lehet utazni Kolozsvárra, ha a hazautazás nagyon sietős. Legjobb volna, ha másnap innen együtt utazhatnánk Kolozsvárra“.

Mentünk is, a mikor csak mehettünk. Az ő környezete mindig üdítőleg hatott a lélekre. Ha nem mentünk, megjött a szelid szemrehányás a legszeretreméltóbb formában. Így 1900. jul. 16.-iki levelében ezt olvasom:

„Hát ez a nyár és ősz s illetőleg maga az esztendő úgy fog elmúlni, hogy Maros-Németibe nem lesz szerencsénk? Ez igen szomorú volna ránk nézve s engedje a jót reménylenem“.

A látogatásokat Kolozsvárt rendszeren viszonzta (utóljára 1903 májusban volt nálam) s hogy emléke látható jellel is megörökíttessék: m.-németi parkja óriás celtiséből, melyet De Gerando Attila emlékére „*Attila fájá*“-nak nevezett el, ismételten

¹ A szíves meghívásra 1897. szept. 20-án kelt levelemben a következőket olvasom:

„Kolozsvár, 1897. szept. 20.

Igen tisztelt Méltóságos Gróf úr!

Először is engedje meg Méltóságod constatálnom, hogy veszedelmes jó emlékező tehetsége van Méltóságodnak, hogy nem felejtette el 3 hónappal ezelőtt tett röpke ígéretemet a dévai felolvasásra vonatkozólag.

En, megvallom, Téglás Gáborral váltott diplomatiái alkudozásban próbáltam 50%-ra olyformán kiegyezni, hogy felolvasást küldök, de magam nagy elfoglaltságom miatt nem megyek el. Am ő nem engedett.

Most kapom Méltóságod szíves felszólítását is s erre úgy látom már meg kell adnom magam a sorsnak s rászánni magamat (a mit különben az akadályok legyőzése után ezerörömet teszek) a személyes lemenetelre“ stb.

csemetéket küldött, hogy emlékezetére az együtt kiszemelt helyre elültessem.¹

Ezek sorsa iránt leveleiben is érdeklődve tudakozódott.

1904. okt. 9-én írja:

„Kezdem Szovátával... Folytatom a celtissel s kérdem, hogy mint van a fa? A nagy szárazság nem pusztította-é el. Ha igen, jövő tavasszal mást küldök helyébe, ha küldhetek. Qui perdidit operum, incipiat iterum“.

Mert a Házsongárd hűvös talajában a délszaki celtis első küldeményei nem akartak megfogamzani. Csak a harmadik küldemény — e tavaszon, már a küldő halála után — adott életjelt, hogy jelképezze, a mit ő vallott, hogy a szeretet a síron túl is él.

Mily kedves emlékek fűződnek sokunk lelkében e nemes szívnek meleg szeretetéhez, melyben M.-Németin oly sokszor volt részünk.

A grófi pár vendégszeretete határtalan volt. Egyik nyáron egy prágai egyetemi tanár (Keller Otto) egy hónapig volt náluk feleségével, nagy leányával s egyetemi docens fiával. Megkérdeztem, hogy nem sok-e ez a jóból? A gróf mosolyogva azt felelte az ő szelid finomságával, hogy neki nagyon kellemes! Akkor történt, hogy a Hunyadmegyei Tört. Társ. közgyűléséről kimentünk, mint rendesen, vagy 30-an a szokásos évi lakomára Németibe s a víg lakoma után egyik jókedvű grófné a zongora

¹ Az első küldemény 1902. május havában érkezett, melyről 1902. máj. 19-én kelt levelemben ezt olvasom:

„Kolozsvár, 1902. május 19.

Kegyelmes Uram!

Néhány nappal ezelőtt kellemetes meglepetésemre egy „diszfa“ érkezett czimemre Déva állomáson feladva, „Fekete László“ aláírással ellátott fuvarlevéllel. Nem volt nehéz eltalálnom, hogy ez a Nagyméltóságod szíves ígéretének „gyümölcse“, azaz fája, vagy még jobban mondva csemetéje, melyből egykor olyan szép és szeszélyes formájú óriás lészen, mint a marosnémeti park egyik méltó büszkesége.

Első gondom volt, hogy gondosan elültessem a Nagyméltóságod által a múlt őszszel személyesen kijelölt helyre s remélem megfogamzik, megnő s büszkén fogja hirdetni majdan unokáimnak is a kebelén viselendő tábla, hogy ő irodalomtörténetünk egyik nagy nevének a fája. Azt is remélem, hogy a keresztelőt a jövő őszszel megtarthatjuk Nagyméltóságod megtisztelő jelenlétében. Így hajt sarjat és plántálódik át a marosnémeti parkban kegyelettel ápolgatott traditio a szerény kerteeskék árnyas ligeteibe is“. stb.

teremben hirtelen azzal az ajánlattal lepett meg, hogy mutassuk meg a csehországi vendégeknek a mi nemzeti táncunkat, a csárdást. Megpróbáltam szabadkozni, hogy én e tisztes falak között számtalanszor időztem ugyan, de táncot még nem láttam, előzetesen tehát jelentenünk kellene a merész szándékot a grófnénak. Egy pillanat alatt megtörtént, az engedély készségesen megadatott s néhány percz múlva a társaság nagy része követte a jó (vagy rossz?) példát s negyedóra múlva már a prágai kisasszonyt is megforgattuk.

Egy ilyen tört.-társulati symposion alkalmával történt, hogy egyik a helyi viszonyokkal nem ismerős vendég olyan celebritásra mondott pohárköszöntőt, a ki különleges okból nem volt kedvelt a háziak előtt. A grófné szokimondó természete ezt nem titkolta el, de a gróf kedélyesen csak ezt jegyezte meg, hogy: a tanár úr nagyon jól tudja a középkor történeteit, de a legújabb kor történeteiben nem járatos.

Salamon Ferencz dévai szülőházának emléktáblája leleplezése alkalmával Beöthy Zsolttal együtt voltam vendége Maros-Németinek. A párisi 1900-iki világkiállítás előkészületei alkalmával Radisics Jenővel. Mint mindig a legszívesebb vendégszeretetben volt részünk, de a gróf kedves műtárgyaitól még a párisi kiállítás kedvéért rövid időre sem akart megválni, azt mondván, hogy ő azokat fájdalmasan nélkülözné, mert meglehet, hogy ez az annus ultimus (t. i. élete utolsó éve). Általában az elmúlás, a halál gondolatával többször foglalkozott, de mindig a vallásos böles megnyugvásával.

Utoljára a múlt ősszel egy norvég tudós, krisztianiai egy. rk. tanár barátommal, Nielsen Konráddal voltunk M.-Németiben. Látogatásunkat jelző levelemre postafordultával jött a válasz (1904 oct. 13.-áról), hogy „felvillanyozott az örömhír, hogy a norvég tudóssal együtt felkeres minket Maros-Németiben . . . Nagy örömmel várjuk . . .“.

Feledhetetlen emlékü az a nap és este, melyet utoljára töltöttünk nála s vele az ő kedves otthonában. A betegség nyomai már meglátszottak lesoványodott alakján, de a szellem szikrája még fényesen ragyogott szép szelid szemében. A múltat emlegetve, megjegyeztem, hogy alig múlt el egy esztendő 18 év

óta, hogy én itt ne lettem volna. Mire ő szelid megrovással felelt, hogy bizony az utóbbi időben két év is kimaradt, — mint arról az Emlékkönyv tanúskodik. Mert Emlékkönyvébe minden vendégnek be kellett írnia magát az év és nap jelzésével s ez nyilvántartotta: ki mikor időzött ott.

Páratlan vendégszeretetéről tanúskodnak levelei is.

Utolsó látogatásunk után néhány nappal (1904 okt. 28.-án) szeretetreméltó kedvességgel azt írta, hogy „az az egy nap, melyet itt együtt töltöttünk, noha bizony igen rövid volt, nekünk nagy örömet szerzett s igen kedves emléket hagyott maga után. Kérem ezt dr. Nielsen tanár úrnak is tudtára adni“.

Mintha érezte volna, hogy közelget a végbúcsú, az utolsó útazás, melyből nincsen többé visszatérés, „élve a házba“, csak „halva a temetőbe“.

Utolsó útjára, naplójegyzete szerint „1904. előbb a rendesnél, decz. 17.-én s más irányba a szokottnál, Kolozsvár felé indultak“.

Megérkezését decz. 19.-én levélben tudatja, mert „a csunya, nedves, ködös téli időjárásban“ személyesen többé nem jöhetett.

Budapestre 1905 jan. 9.-én indultak „Daciából“ s a „Pannoniába“ szálltak.

Az elröppenő nemes lélek Budán szállt égi útjára 1905 április hó 10.-én. Teste itt pihen a házsongárdi temetőben, lelke tovább él az ő vallásos hite szerint — „Isten országának dicsőségében, a szentek és boldogultak seregei között“. Mert az ő hite erős és szilárd volt a lélek halhatatlanságában. Milyen szépen írja erről utolsó munkájában: „az Isten teremtette világban semmi sem enyészik el, életből élet fakad, teljes elmúlás nincs, Isten teremtményei örökök, az anyag is örökéletű s a szeretet is örök . . . s ha a szeretet örök, a mi már lelki valóság, a lélek halhatatlansága minden kétség felett áll s a fényes napnál is világosabb“.¹

Milyen szép megnyilatkozásai egy mélyen gondolkozó vallásos léleknek.

Általában Kuun Géza, a ki vallásos munkákat is írt, egy-

¹ Gyermekéveim. Erdélyi Múzeum 1904. évf. 485. l.

házi főméltóságokat is viselt, mélyen érző vallásos ember volt. Erről így tudósít életének leghívebb ismerője:

„Egyik legkimagaslóbb jellemvonása volt Kuun Gézának a mélyen érzett vallásosság. Ő az ev. ref. vallás híve volt és annak módja szerint élt, de magatartása nem volt merev a más vallások meggyőződése és tanai irányában sem. A maros-németi kisdud ref. templomban soha még egy ünnepi istentiszteletet sem mulasztott el, mindig énekelte a zsoltárokat és szemét a szónokló papról le nem vette. Szerette vendégeit is magával vinni a templomba; a mikor egészsége még jó volt, minden időben gyalog ment a távoli falusi templomba. Késő ősszel házi templomozások voltak. Kis Mózes marosnémeti pap szép beszédekert tudott mondani és ezen házi templomozásoknak nagyon ünnepélyes jellege volt, különösen karácsony és újévkor. Mindenki feljöhetett és nagy ünnepeken még az előszoba is zsúfolva volt a Kemény József öcsénk és örökösünk székely béreseivel, kik családostól érkeztek. Predikáció végeztével a gyermekek édességet és játékot, a férfiak és asszonyok kalácsot és pálinkát kaptak.

Görzben gyakran teletünk és egyik fő ok volt erre az evang. pap, Ernest Schroll szép predikációi, melyekre minden vasárnap elmentünk. — Berlinbe minden vasárnap más-más templomba mentünk és háromszor voltunk szerencések azon a télen a híres predicator, Dryandert hallhatni. — Baselben a vasárnapért megtoldottuk ott időzésünket és meg voltunk jutalmazva, mert oly megható beszédet hallottunk, hogy mindketten könnyes szemekkel jöttünk ki a templomból s lélekben fölemelkedve, boldogan tértünk haza. — Hollandiában pedig, bár a nyelvet nem értette, szintén eljárta a vasárnapi istentiszteletekre, azt mondván, hogy valamit lehet belőle kombinálni. Otthon is szeretett szép komoly hangon imákat felolvasni versben és prózában, és gyakran láttam reggelenként hátratett kezekkel az ablakon kitekinteni és tudtam hogy ilyenkor nem kell zavarni, félhangon mondta reggeli imáját; és életének utolsóelőtti délelőttén már ágybafekvő betegen könnyekig megindulva láttam, kezeit álla alatt összekulcsolva, szeméit éghez emelve, halkán imádkozott Istenhez, kinek színe előtt már-már megjelenendő volt“.

Hogy mindezek nemcsak külsőségek voltak, hanem mélyen érző lélekből fakadtak, arról tanúskodik legszebb vallásböleseleti műve, „*Az imádság történelme*“ című gyönyörű munkája (a „Keresztény Magvető“ 1889. 2—3. füzetében jelent meg).¹

*

Tudomány, hit és szeretet voltak az ő főszínményképei. Az első kettőről örökbecsű munkái tanúskodnak, az utolsó-ról (mely nála első volt) egész élete.

Egy Emlékkönyvbe ezt írta:

„Nincs az a könyv, habár lángész írta is, melyben azt olvashatod, a mit a neked megnyílt szívben olvashatsz. Ez nem véges fogalom, nem röpke szó, hanem az égi karok éneke; szeretet, a mely által ecelekszik a hit s a mely a tökéletesség kapasa.“

A hit, remény és szeretet apotheosisát írta egy másik Emlékkönyvbe a következő sorokban:

„Mely szó szövődjék társúl az élethez, hogy azt szerencsésé tegye, varázsolja?

Talán a *hit*? Ez égi adomány; angyal, mely leszáll a földre, hogy megvigasztaljon, vigasztalónk legyen; de a honnan jött, oda visszasiet s minket is magával emel; a szerencsés bírhatja, de a szerencsétlennek is osztályrésze lehet.

Talán a *remény*? De ez sokszor megcsal; tündér, de tünékeny.

Igenis, a *szeretet* azon varázsló, melyet kövessünk; mert míg a *hit* felülemel a földi láthatáron s védő szárnyain az égbe ragad; míg a *remény* néha azért emel fel, hogy hiúsúlta annál mélyebben lesujtson: addig a *szeretet* a földet az éggel köti össze, az eget nemcsak ígéri, de előérzetét adja s előérzet nincs remény nélkül s hogyan lehetne remény hit nélkül?

Ime a szeretet reményt ébreszt s a hit megerősíti“.

Ez a mélyen érzett szeretet vont arany gloriát az ő tudós homloka köré. A kit s a mit ő szeretett, meg volt az szeretve;

¹ *Az úri ima elemzésével* végzi be . . . „És ha az emberiség kedélyvilágának az örök hullámozása a tenger mélyét juttatja eszünkbe, a szilárd sziklára épült fénytorny örök világossága, mely a hullámokkal küzködőnek a szabadulás útját jelelé, a *Krisztus által rendeltetett úri ima*, mely az emberiség legtökéletesebb imádsága s mindazon elemeket magába foglalja, melyekből csak egy vagy egy néhány foglaltatik az általunk ismert ima-szövegekben. Azoknál a hiány tűnik fel, *itt megvan a teljesség* és minő teljesség!“

de viszont az ő egész életét is a szeretet éltető meleg sugarai ragyogták be és tették tündöklővé — Kárpátokon innen s az Alpokon túl.

Ez kísérte sírjába s ez viraszt felette szíveinkben kiolthatatlanul.

Egyik kedves barátját, Szilágyi Sándort, szülőháza emléktáblája leleplezése ünnepélyén (Kolozsvárt, 1900 nov. 2-án) így búcsúztatta el:

„Megdicsőült szellemednek ha égi lakodból letekintened lehet az általad oly hön szeretett hazai földre, íme lásd kegyeletünk ünnepét, íme lásd szívünk hűségét, mely csak magával a szívvel enyészik el, de még így sem enyészik, mert hiszen a hűség égi erény, mely eget kér s eget vár. Emléked örök!”

Tudományos köztársaságaink dicsőült elnöke! írók, tudósok fejedelme! íme lásd te is kegyeletünk ünnepét, lásd szívünk hűségét, a mely azt hirdeti, hogy „a győzelem napja” elérkezett, s *emléked örök!* Nemcsak mi közöttünk, kik nagy elméd teremtő erejében gyönyörködtünk, nemes szíved szeretetének sugarai-ban sütkérezünk; de örökké élni fog a késő nemzedékek lelkében és szívében is, mert a ki a hazának s az emberiségnek élt, nem halt meg az, hanem örökké él!

DR. SZÁDECZKY LAJOS.